

Kanász Viktor

Surd első templomáról¹

Az oszmán uralom utáni évszázadokban Surdra a környék egyik legfontosabb evangélikus központjaként tekintettek, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a történeti kutatás is a falubeli evangélikusok kora újkorig visszanyúló történetére koncentrált. A XVII. századig visszamenően ismerjük a lelkeseket, a templom sorsát és a közösség életét, ám éles kontrasztként a falubeli katolikusok története a múlt homályába vész, gyakorlatilag kutatatlan maradt. Azonban ahhoz, hogy a falu – s vele együtt a helyi evangélikus felekezet – történetét jobban megismerjük, feltétlenül szükséges a surdi katolicizmus évszázados históriájának felvázolása. Jelen írásunkban erre nem vállalkozhatunk, pusztán – érzékeltetve a kutatásban lévő potenciált – egy rövid áttekintés mellett a falu első, mindeddig ismeretlen templomáról kívánunk szólni.

Eleddig a falu első egyháztörténeti vonatkozású adatait a 16. századra, a reformáció magyarországi térhódításának időszakára tették, így a történet fonalát mi is itt vesszük fel. A török előrenyomulás következtében a veszprémi püspökség jelentős része, így Somogy megye egésze, valamint Zala megye délkeleti területe is oszmán kézbe került. Így 16. századi oszmán előrenyomulás következtében a veszprémi egyházmegye nagy része a Hódoltság területévé vált, s nagyon komoly emberi és anyagi veszteségek érték. Az egyházmegye közel 100 kolostorából a 17. század elejére valamennyi elpusztult, a hozzávetőleg 600 plébániából pedig alig néhány tucat maradt meg. Ennek hatására a somogyi területek és Dél-Zala – így Kanizsa környékének – hitéletét nem tudta a sümei várba visszahúzódó püspök megszervezni, a katolikus struktúrát fenntartani, s e vidék pasztorálását –

¹ Készült az az MTA TKI támogatásával, az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban. Ezúton köszönöm Tusor Péternek az értékes észrevételeket.

különösképpen a 17. század elejétől fogva – a jezsuiták és a délszláv ferences missziók látták el. Emellett a zágrábi püspök joghatósága alá került e terület, s maradt is a 18. század közepéig.² A Kanizsa környékén fekvő falvak már 1532-ben megismerhették a Kőszeg felé menetelő török hadsereg pusztító tevékenységét, ám Szigetvár elestét követően, 1566 után került ténylegesen frontvonalba a térség. Az oszmán adószedők feljegyzései szerint már 1579-ben adózott török földesurának a faluhoz tartozó Pata település,³ Kanizsa 1600-ban történő elestével pedig 90 évig a Hódoltság részévé vált Surd. Eddigi tudásunk szerint a környék falvaihoz hasonlóan Surdon is valamikor a 16. században jelent meg az új hitértelmezés, s a század második felében a surdiak megszervezték saját evangélikus egyházközségüket, majd az 1600-as évek eleje táján a későbbi evangélikus iskola udvarának vizenyős földjén már állt egy fatemplom, s a jelenlegi, immár téglából épült templom csak 1797-re készült el.⁴ Így

² Kanász Viktor: *Nagykanizsa egyházi élete az 1778–1779-es canonica visitatio tükrében*. In: Zalai Múzeum 23. szerk. Simmer Livia, Zalaegerszeg, 2017. 225–234. 226. A kérdésről legújabbán lásd a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár *Erőgyűjtés és újrakezds.*

A veszprémi egyházmegye története a 17. században című konferenciának a közeljövőben megjelenő kötetében lévő tanulmányait.

³ Sz. Simon Éva: *A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*. Budapest, 2014. 241.

⁴ Szalóky Elek: *Vázlatok a surdi ág. hitv. ev. gyülekezet történelméből*. Nagykanizsa, 1897. passim., Payr Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. I. Sopron, 1924. 476.: „Bizonyára még a reformáció korában alakult anyagyülekezetté.”, Mesterházy Sándor: *A Somogyi Ágostai Hitoallásu Evangélikus Keresztény Egyházmegye története*. Nagykanizsa, 1932. 67.: „Amint e gyülekezet a reformáció fénykorában megalakult, azonnal templomépítéshez látott. Egy fazsindelyes templomot épített, melyet aztán, mikor a zsindey elkorhadt, zsuptetővel fedett be.”, Jáni János: *A Somogy-Zalai Evangélikus Egyházmegye és gyülekezeteinek története*. Kaposvár, 2004. 239.: „... ma az egyházmegye legrégibb múltra visszatekintő gyülekezeteiként tarthatjuk számon. [...] 1600-ban már állt az első, fából készült templom a jelenlegi iskola udvarán, ami akkor „nagyon vizenyős, majdnem mocsaras” helynek számított.”, *A reformációtól – napjainkig*. Evangélikus

Csurgó és Iharosberény mellett Surd a környék egyik legrégebbi evangélikus gyülekezeteként mint artikuláris hely a vidék egyik evangélikus központja lett.⁵

Ennek ellenére a faluban adatolhatóan a 18. századtól – s valószínűleg a reformáció terjedése ellenére az oszmán hódítás ideje alatt is – kis számban, de éltek katolikusok.⁶ Az 1778-as canonica visitatio szerint a Zákány plébániához tartozó faluban például 238 katolikus és 482 lutheránus, valamint 13 kálvinista élt.⁷ A településen volt egy harang, amit a felekezetek együtt használnak,⁸ valamint a visitatio során feljegyezték, hogy a Vas vármegyéből jött lelkész mindkét felekezet ügyeinél tevékenykedik.⁹ A két felekezet közti viszony nem feltétlenül volt békés, amelyet jól mutat az az 1770-es évekből származó, a Helytartótanácshoz érkező panasz, miszerint a surdi evangélikus prédikátor, a szlovének körében a vend nyelvű Újszövetség-fordítása miatt máig közismert Küzmics István (Štefan Küzmič) gyalázza a katolikus vallást, Szűz Máriát és

gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon. 1. szerk. Keveházi László, [h. n.] 2011. (A vonatkozó részt Jáni János írta.) 418.

⁵ Novák Vilmos: *Küzmics István hazai szlovén bibliafordító*. Egyetemes Filológiai Közlöny, 68. (1944) 1. 48–64. 51., Hermann István: *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században (1700–1777)*. Veszprém, 2015. 123. A falu fontosságát jól mutatja, hogy Zala megye protestáns felekezeteinek történetéről szóló átfogó forráskiadványba is bekerült. Forrásaink a reformációról. Dokumentumok az MNL Zala Megyei Levéltárából. szerk. Kulcsár Bálint, Budapest, 2018. 311–313.

⁶ Takács J. Ince – Pfeiffer János: *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17-18. században I–II*. Pápa – Zalaegerszeg, 2001. 367.

⁷ „In filiali Surd catholici confessionis capaces 152, incapaces 86, Augustanae confessionis 482, Helveticae confessioni addicti 13.” Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, I.01.08. (Visitationes canonicae), Visitatio canonica archidiaconatus Somogyiensis (13. kötet), 354.

⁸ „Sexta filialis est possessio Surd distans a matre una hora, datur in ea campana una lb. circiter 90, quae catholicis, simul et acatholicis communis est.” Uo. 353.

⁹ Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554–1760)*. Veszprém, 1947. 102, 112.

a szenteket. Ezen kívül arra is volt példa, hogy a falubeliek a visszatért katolikusokat sértegették.¹⁰

A helyi katolikusok segítése érdekében, valamint a környéken lévő evangélikus gyülekezetek ellensúlyozására felmerült, hogy a faluban plébániát kellene felállítani. 1775-ben Gallyuff József zágrábi püspök a surdi plébánia felállításáról tárgyalt, s a Helytartótanács ez ügyben Somogy vármegyének is leírt, ám a kezdeményezésből végül nem lett semmi.¹¹ Ennek a hátterében valószínűleg a veszprémi és a zágrábi püspök területi vitái álltak. Mint ahogy írtuk, ekkor az ekkor a zágrábi püspök irányítása alatt álltak a települések, ám a veszprémi püspök lassan újjáépülő egyházmegyéje ősi jogainak és területeinek visszaszerzésén munkálkodott, s Padányi Bíró Márton erőteljes fellépét Kanizsának és környékének Veszprém joghatósága alá kerülése érdekében.¹² E törekvéseket az 1770-es években siker koronázta, s valószínűleg ezért halt el a zágrábi püspök surdi plébánia-alapítási terve.

Az ekkori területi vitákat és egyházszervezési munkát mutathatja a surdi filia hovatartozásának változása is. Az 1730-as évek elején a falu Bükkösd filiája.¹³ 1770-ben viszont Surd többek közt Zákány, Bükkösd, Belezna, Porrog, Tilos, Pátró mellett a légrádi plébániához tartozik,¹⁴ majd 1772-ben és 1778-ban Surd Zákány filiájaként ismert.¹⁵ Eme állapot valószínűleg egészen a 20. századig változatlan maradt. A falu 1992-ben Belezna, majd 1996-tól Miklósfá filiája lett, s emellett 1993-tól az újonnan megalakuló kaposvári egyházmegye joghatósága alá került.

¹⁰ Takács J. Ince – Pfeiffer János: *Szent Ferenc fiai... i. m.* 359. „In filiali Surd Stephanus Guzmics” Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, I.01.08. (Visitationes canonicae), Visitatio canonica archidiaconatus Somogyiensis (13. kötet), 456.

¹¹ Takács J. Ince – Pfeiffer János: *Szent Ferenc fiai... i. m.* 671.

¹² Hornig Károly: *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök naplója*. Veszprém, 1903. 96.

¹³ Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai... i. m.* 62.

¹⁴ Takács J. Ince – Pfeiffer János: *Szent Ferenc fiai... i. m.* 707.

¹⁵ Takács J. Ince – Pfeiffer János: *Szent Ferenc fiai... i. m.* 279. Ld. a 7. és 8. lábjegyzetet.

Surd katolikus lakosai egészen a 20. századig saját templom nélkül maradtak. Változásra 1933-ban került sor, mikor is Berkovits Imre (1882. május 18. – 1946. december 17.) zákányi plébános vezetésével megépült a surdi iskolakápolna.¹⁶ A kápolna a mai Kanizsai út 8. szám alatt fekvő épületben kapott helyet. Az épület többfunkciós volt. Egyrészt a katolikus elemi iskola tanítója lakott benne, másrészt ott működött az iskola, végül pedig a kápolna is. Kezdetben egy hónapban egyszer, majd kéthetente, végül minden vasárnap tartottak a kápolnában miséket egészen a későbbi templom megépítéséig. A kápolna a tanterem végében kapott helyet, és egy nagy ajtóval volt elzárva a teremtől, az udvaron pedig a jelenleg a szőlőshegyen található harangláb állt.¹⁷ A kápolna titulusa Jézus Szíve lett, így a teremben egy Jézus Szíve szobor is helyet kapott, ami jelenleg a templom sekrestyéjében látható. A ház elején található Mária szobor szintén e korszak emléke. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy az I. világháborús hősök emléktábláját is e falon helyezték el, mivel az ilyen típusú mementók általában a templomok, kápolnák közelében kerültek a korban elhelyezésre.¹⁸

A világháború végén az átvonuló katonák a „szükség kápolnát” kifosztották.¹⁹ A katolikus iskola a kommunizmus első éveiben megszűnt, helyette az állam vette kezébe az alsó fokú oktatást, és az

¹⁶ Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München, 1987. 282–283.

¹⁷ A haranglábban két Slezák Sándor által öntött harang kapott helyet: egy 92-94 kg-os kisharang (felirata: „Szűz Mária könyörögi érettünk / Római Katolikus Egyház Surd 1924.”, valamint egy 184 kg-os nagyharang (felirata: „Isten dicsőítésére, emberek békeességére, Szűz Anyánk Mária tiszteletére, Az úrnak 1933-ik Szent Évében Surd / Magyarország védőasszonya könyörögi érettünk”). Az adatokat ezúton is köszönöm Kincses Sándornak!

¹⁸ A szobrot 1948-ban a surdi KALOT tagjai (Bogáti Lajos, Vadász Imre, Kanász Ferenc és Tislerics József egykori leventék) állították hálából a világháborút követő hazatérésükért. Kincses Sándor adatközlése.

¹⁹ *Folytonos fegyverroponás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről* I. szerk. Varga Tibor László, Veszprém, 2015. 240–241.

elemi iskola alsó tagozata működött az épületben egészen a volt evangélikus iskola kibővítéséig. Ennek ellenére a kápolna egészen az új templomnak a rendszerváltáskor történő felépítéséig – amely szintén Jézus Szíve nevét viseli – szolgálta a híveket.²⁰

Egy katolikus templom felépítésének terve már az 1940-es években felmerült, a tervek is elkészültek, az építőanyagok egy részét is beszerezték, azonban az egyháziügyi hivatal végül nem engedte felépíteni a templomot. Csak az 1980-as évek végén került újra elő a terv, amit végül siker koronázott: 1989. április 30-án Szendi József veszprémi püspök szentelte fel a többek között közadakozásból felépülő templomot. 2001-ben renoválták az épületet, új tornyot is kapott, amit július 8-án Pápai Lajos győri püspök áldott meg.²¹

E rövid áttekintésből látszik, hogy a szakirodalom és a falusiak emlékezete alapján a kora újkori evangélikus templomot tartottuk Surd első szakrális épületének, ám arról semmilyen információval nem rendelkezünk, hogy a középkorban hogyan alakult a település egyházi élete. Adatok híján úgy gondoltuk, hogy a reformáció helyi elterjedésével kezdődött meg a helyi intézményesült egyházszerkezet kiépülése, valamint a templom felépítése. Ezt támasztotta alá az a tény is, hogy az 1300-as évek első felében kelt pápai tizedjegyzék sem szól Surdról, pedig a környék összes plébánosát felsorolja.²²

Ennek ellenére Kanizsa késő középkori és kora újkori egyháztörténetének kutatása során jelen sorok írója két olyan adatot

²⁰ Az épület a rendszerváltást követően sokáig üresen állt, majd tájházként használták, jelenleg magántulajdonban van.

²¹ Kincses Sándor adatközlése. A surdi hívek II. János Pál pápa halálát követően a templomkertben fát is ültettek az azóta szentté avatott egyházfő emlékére.

²² Ortway Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján. I–II.* Budapest, 1891–1892. A középkori somogyi egyházszerkezetet bemutató M. Aradi Csilla sem tesz említést Surdról. M. Aradi Csilla: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszerkezetének rekonstrukciója*. Kaposvár, 2016.

is talált, amely jelentősen átalakítja a késő középkori és kora újkori Surd egyházi viszonyokról alkotott képet. Az első forrás egy 1454. január 3-án, az egyházmegye központjában, Veszprémben kelt oklevél.²³

Kiadója, Csitári Miklós veszprémi kanonok, segesdi főesperes és vikárius²⁴ ír levelet az alsó- és felsőszakányi, valamint a mórighelyi²⁵ – és legnagyobb meglepetésünkre – a surdi plébánosnak („... de Swrd ecclesiarum plebanus”). Majdnem kilencven évvel későbből egy újabb adattal rendelkezünk: a Somogy vármegyei egyházi birtokok és adózó plébánosok 1542-es összeírásában Miklós (Nicolaus plebanus) surdi plébánosról jegyezték fel, hogy 35 dénár volt az adója.²⁶

Így – bár a kérdés további kutatásokat igényel – nagy eséllyel kijelenthetjük, hogy Surdon már 1454 előtt is állt templom, sőt a település nem filia volt, hanem saját plébánossal rendelkezett. A

²³ Az oklevél két példánya is megtalálható: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár, No. 38706., valamint No. 14779.

²⁴ C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. A kanonoki testület és az egyetemjárás*. Budapest, 2015. 129–130., Uő.: *Magyarország késő-középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusai és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*. Győr, 2017. 115.

²⁵ Egykori középkori település Kanizsa és Surd között, a mai liszói útelágazás mellett. Plébániatemplomát a 16. század második felében a végvári harcokban palánkvárként használták, majd az 1570-es évek végén lerombolták. Vándor László: *Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig*. in: *Nagykanizsa városi monográfia*. I. szerk. Béli József, Rózsa Miklós, Rózsáné Lendvai Anna, Nagykanizsa, 1994. 215–424. 345., Tolnai Gergely: *Palánkvárak Magyarországon*. Budapest, 2011. 94–95. Az épület kinézetéről legújabban: König Frigyes: *Végvárak a Magyar Királyságban*. Budapest, 2018. 134–136.

²⁶ *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. 1542–1547. IV. szerk. Kollányi Ferenc, Karácsonyi János*, Budapest, 1909. 141. A települést csak az 1950-ben elején csatolták át Somogy megyétől Zala megyéhez. *Dokumentumok Zala megye történetéből 1944–1947. szerk. Káli Csaba, Mikó Zsuzsa, Zalaegerszeg. Zala Megyei Levéltár*. 1995. 28, 125.

plébánia felállítására az 1330-as évek és 1454 között kerülhetett sor, és 1542-ig bizonyíthatóan működött a faluban a katolikus egyházi struktúra. Mindez azonban sok további kérdést vet fel. A legfontosabb: hová tűnt a templom és a plébános, valamint hogyan terjedt el az új hitértelmezés a településen, végezetül hogyan jött létre a helyi gyülekezet?

A kérdések többségét jelenleg források hiányában nem lehet megválaszolni, s a többire is csak hipotetikus válasz adható. A környékbeli analógiákat nézve valószínűleg a 16. század második felében terjedt el a településen a protestáns reformáció, s a hívek az evangélikus hitértelmezéshez csatlakoztak.²⁷ A plébániatemplom sorsa már nehezebben vázolható fel. Lehetséges, hogy az oszmán hadak 16. századi pusztításai miatt a templom és a plébánia is nyomtalanul eltűnt. 1864-ben Szöröcsöky Ádám surdi jegyző a falu leírásakor a következőket veti papírra: „Bucsai Szöllőhegy e dűlőben hajdan kápolna állott és bucsu tartatott”.²⁸ Sajnos e kápolnának eddig semmilyen egyéb nyomát nem találtuk, így az információ igazságtartalmát nem tudjuk ellenőrizni. Ellenben felvetődik a kérdés, hogy ez a forrás nem lehet-e a középkori templom szóbeli hagyományozódásának lecsapódása. Végül létezik még egy lehetséges eset: előfordulhat, hogy az 1542-ben álló templom a 16. század során fennmaradt, és az új hitértelmezés környékbeli elterjedésének hatására az evangélikusok kezére került, és eme építményt azonosíthatjuk az egykori iskola helyén álló, sokat emlegetett fából épült templommal.²⁹

²⁷ Kanizsa és a környező falvak egyházi viszonyairól részletesen: Kanász Viktor: *Protestánsok és katolikusok a 16. századi Kanizsán*. in: *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. szerk. Karlinszky Balázs, Varga Tibor László, Veszprém, 2018. 125–153.

²⁸ Pesty Frigyes: *Somogy vármegye helynévtára*. s.a.r. Gózszy Zoltán, Polgár Tamás, Kaposvár, 2001. 288.

²⁹ A fentebbi kérdések megválaszolására pedig elsősorban a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában

Végezetül annyit állapíthatunk meg, hogy Surd már a késő középkor folyamán egyházas település volt, saját plébániával és plébánossal, ám a reformáció hatására legkésőbb az 1600-as évek elejére a falu lakosságának nagy része az evangélikus egyházhoz csatlakozott. Bár a 18. században már felmerült a surdi plébánia felállításának terve, 1933-ban épült csak fel katolikus kápolna Surdon, s a településen majdnem fél évszázad után, 1990-től hívja imára a híveket a katolikus templom tornyában lévő harang.

folyó feltáró munka, valamint a környező vidék korabeli történetének alaposabb megismerése adhat majd a jövőben választ.

Nagy Szabina

Farkas Ferenc és Az ember tragédiája

„Amikor a 2. világháború vérvatara után, 1945-ben édesapámat már sikeres zeneszerzőként ismerték és tisztelték, korára nemcsak koncertpódiumokon szólaltak meg művei, Antal igazgatta Nemzeti Színház - itthon és külföldön előadásaihoz is írt kísérőzenéket, amelyek közül kiemelkedik remeke, Az ember tragédiája.” Ezek a mondatok Farkas Ferencé, aki a Muzsika 2005. évi decemberi számában emlékezett édesapjára, Nagykanizsa szülőföldjére, Kossuth-, Liszt- és Erkel-díjas zeneszerzőre. Megemlékeznünk róla Madách Imre halálának 100. évfordulója közeledtével, hiszen egyike volt azoknak a zeneszerzőknek, drámai költemény színpadi előadásainak összművének a legtöbbet tudták hozzátenni.

Madách főműve, Az ember tragédiája a magyar nemzeti büszkesége, a magyar és ma már a külföldi színjárat darabja. A mű tartalma túlmutat saját korán, mélysége pedig örök érvényű tanulságokat hoz a színpadi felújítása alkalmával újabbnál újabb színpadra születtek hozzá. Ezek közül is a legismertebb az a zeneszerző legidősebb fia, Erkel Gyula által írt vázlat a Nemzeti Színház számára készült az 1883. színházi évbemutatóra. Olyan nagy sikere volt, hogy más évtizedekben 234 alkalommal adták elő, többek között Bécsben is. A műfajban a már említett Farkas Ferencen kívül Vaszy Viktor és Eötvös Péter is maradandót alkotott. A Tragédia szövegéből merített Bárdos Lajos Embeke kórusművéhez, de Lichtenberg Emil Madách-kantátájához, Ernő Cantus vitae oratóriuma is a szöveg adaptációja. György 1970-ben írt belőle misztérium-operát, őt követően többben is próbálkoztak zenés színpadi művével. Peter Michael Hamel az Ein Menschentraum, Bozay János